

ΓΑΜΗΛΙΟΙ ΑΡΤΟΙ

ΥΠΟ

ΑΓΓ. Ν. ΔΕΥΤΕΡΑΙΟΥ

‘Ο γάμος απ’ αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι καὶ τῆς σήμερον θεωρεῖται, ὡς καὶ εἰς ἄλλους λαούς, ἐκ τῶν σπουδαιότερων γεγονότων τοῦ κοινωνικοῦ βίου, διὸ καὶ ἔχει περιβληθῇ δι’ εἰδικῶν κατ’ ἔθιμον θεσμῶν καὶ τελετουργιῶν, παραλλήλως πρὸς τὰς περὶ αὐτοῦ διατάξεις τοῦ θεοῦ δικαίου. Οὕτω συντελεῖται δι’ αὐτοῦ ἡ σύστασις τῆς οἰκογενείας, ἡ ὁποία ἀποβλέπει οὐ μόνον εἰς τὴν πλήρωσιν ἀμοιβαίως τῶν ἀναγκῶν ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς ἀλλὰ καὶ εἰς παιδοποιῶν. Εἰς τὸν γάμον οὕτω μὲ τὸ περιεχόμενον τοῦτο, ὡς εἶπεν, καὶ εἰς ἄλλας περιστάσεις τῆς ζωῆς τοῦ λαοῦ, ἐν αἷς κυρίως ἡ γέννησις καὶ ὁ θάνατος, ἀπαντῶνται κατὰ τόπους νόμιμα θρησκευτικῶν ἢ μαγικῶν περιεχομένων, διὰ τῶν ὁποίων, συνδεδεμένων μὲ τὸ τυπικὸν τῆς σχετικῆς ἐορταστικῆς λειτουργίας, ἐπιζητεῖται τὸ μὲν ἡ προστασία τοῦ γενομένου ἀπὸ παντὸς κακοῦ, τοῦ δὲ ἡ μετάδοσις εἰς αὐτὸ δύναμει πρὸς γονιμότητα καὶ γενικῶς εὐτυχίαν εἰς τὸν ἐγγυμον βίον του.

α) ‘Ο σῖτος διὰ τὸν γαμήλιον ἄρτον

Εἰς τὴν ἐν γένει προετοιμασίαν τῆς τελέσεως τοῦ γάμου, πλὴν ἄλλων, σημαντικὴν θέσιν καταλαμβάνει ἡ τελετουργικὴ παρασκευὴ τοῦ διὰ τὸν ἐορτασμὸν τοῦ γάμου ἄρτου, εἰδικώτερον δὲ ἡ τῆς κουλλούρας τοῦ γαμβροῦ καὶ τῆς νύμφης κ. ἄ.

‘Ο πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἀναγκαῖος σῖτος, ὡς καὶ δι’ ἄλλας ἐορταστικὰς ἀνάγκας, ἐπιλέγεται ὑπὸ τοῦ γεωργοῦ κατὰ τὸ ἀλώνισμα, ὡς ἐθίζεται ἐν Σκύρῳ¹ καὶ ἀλλαχοῦ.

‘Ο σῖτος οὗτος πέμπεται κατὰ τὸ ἔθος εἰς ποσότητά τινα εἰς τὰς οἰκογενείας, αἱ ὁποῖαι πρόκειται νὰ τελέσουν τοὺς γάμους τῶν τέκνων των, μόλις αὐταὶ ἀποστείλουν εἰς συγγενικά ἢ φιλικὰ των πρόσωπα προσκλήσεις περὶ συμμετοχῆς αὐτῶν εἰς τὸν ἐορτασμόν, ὡς ἐπὶ παραδ. εἰς Σιταριάν Φλωρίνης², ἔνθα κάθε

¹ Βλ. Νίκης Α. Πέρδικα, Σκύρος, τόμ. Ι, Ἀθήναι 1940, σ. 158.

² Βλ. Κέντρον Ἑρεῦνης τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας (ἐφεξῆς βραχυγραφικῶς: Κ. Α.) χφ. 2787, σ. 12 (σὺλλ. Προκοπ. Παπανούση, Σιταριά Φλωρίνης, 1963). Πρβλ. καὶ ἐκ Πυλίας Κ. Α., χφ. 1378Α, σ. 5 (σὺλλ. Γεωργίας Ταρσούλη, Καπλάνι Πυλίας, 1939).

προσκληθεῖς οἰκογενειάρχης στέλλει «ἓνα κόσκινο γεμάτο σιτάρι», οὕτω δὲ συγκεντροῦται ἡ ἀπαιτουμένη ποσότης διὰ τὴν παρασκευὴν τῶν ψωμιῶν τοῦ γάμου. Εἰς τὴν Τῆλον¹ οἱ γονεῖς τῶν μελλονύμφων διαθέτουν ἐξ ἡμισείας τὴν ἀπαιτουμένην ποσότητα σίτου ἢ κριθῆς. Οὕτως εἰς τὰς οἰκίας τῶν μελλονύμφων, ἐνιαχοῦ εἰς τὴν αὐλὴν² ἢ εἰς κεντρικὸν δωματίον³ ἐπὶ ἡπλωμένου ἐπὶ τοῦ δαπέδου σινδονίου ἢ ἐπὶ δύο ἕως τριῶν «κιλιμιῶν»⁴ ἢ μιᾶς «κουβέρτας»⁵, κατατίθεται ὁ προσφερόμενος σῖτος ὑπὸ τῶν προσκεκλημένων εἰς τὸν γάμον οἰκογενειῶν. Ἐπὶ τοῦ σωροῦ τοῦ σίτου τούτου τοποθετεῖται σταυρὸς ἐκ πρασίνων κλάδων καὶ ἀνθέων⁶, εἶτα δὲ «κυλιοῦνται» ἐπ' αὐτοῦ ὑπὸ τῶν παρισταμένων δύο ἀγόρια καὶ ἓνα κορίτσι. Ἡ πρᾶξις αὕτη ἀποσκοπεῖ εἰς τὴν γέννησιν ὑπὸ τοῦ ζεύγους τέκνων καὶ μάλιστα ἀρρένων, τὰ ὅποια θεωροῦνται ὡς στιλοβάται τῆς οἰκογενείας, ἐνιαχοῦ δὲ καὶ φυσικοὶ⁷ κληρονόμοι τῆς ἀκινήτου περιουσίας αὐτῆς. Ὁ σκοπὸς οὗτος διατυπώνεται ἔτι καὶ εἰς τὰ ῥιθόμενα ὑπὸ τῶν παρισταμένων ᾠσματα:

*Νὰ γεννηθοῦν πολλὰ παιδιά
νὰ εἶναι ἀγόρια καὶ κορίτσια,
καὶ νὰ τραφεθοῦν τὰ παιδιά,
νὰ γίνουν παλιόπαιρα.*

Οἱ κυλιόμενοι ἐπὶ τοῦ σίτου παῖδες, ὡς ἐπίσης καὶ ὅσα ἄτομα θὰ χρησιμοποιηθοῦν κατόπιν διὰ τὴν ζύμωσιν τῶν ἄρτων τοῦ γάμου, πρέπει νὰ εἶναι ἀμφιθαλεῖς. Σημειώνομεν οὕτως ἐκ τῆς περιοχῆς τοῦ νομοῦ Πέλλης⁸, ὅτι οἱ εὐρισκόμενοι πέριξ τοῦ σωροῦ τοῦ σίτου, ἀφοῦ λάβουν εἰς χεῖρας «τούρταν», τοποθετοῦν

¹ Βλ. Δημ. Χαβιαράν, εἰς περ. «Ζωγράφ. Ἀγών», τόμ. Α', ἐν Κων/λει 1891, σ. 265.

² Βλ. Κ. Α., χφ. 2579, σ. 6 (συλλ. Ἑλένης Κόλλια, Ἀρχαγγέλος Ἡμαθείας, 1962).

³ Βλ. Κ. Α., χφ. 2394, σ. 331 (συλλ. Γεωργ. Κ. Σπυριδάκη, ἐκ τοῦ νομοῦ Πέλλης, 1961).

⁴ Βλ. Κ. Α., χφ. 2394, ἐνθ' ἀν., σ. 439.

⁵ Βλ. Κ. Α., χφ. 2786, σ. 22 (συλλ. Ἰωάνν. Φωτιάδου, Ἀχλάδα Φλωρίνης, 1963).

⁶ Βλ. Δημ. Μπαλάνου, Τὸ φυτικὸν βασίλειον ἀπὸ θρησκευτικῆς ἀπόψεως, Πειρ. Γράμματα 1 (1940), τευχ. 2, σ. 16-17.

⁷ Κ. Α., χφ. 1478, σ. 113 (συλλ. Μαργδαληνῆς Τσάκωνα, Μανιάκι, 1941).

⁸ Κ. Α., χφ. 2786, ἐνθ' ἀν., σ. 23.

⁹ Κ. Α., χφ. 2394, ἐνθ' ἀν., σ. 240.

αὐτὴν συμβολικῶς ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ἀμφιθαλοῦς¹ ἄρρενος παιδίου, τὸ ὁποῖον ἀργότερον θ' ἀναλάβη τὸ ζύμωμα, «ἀνάπιασμα», τῶν προζυμιῶν.

Ὁ σῖτος οὗτος διὰ τὰ ψωμιά τοῦ γάμου, ἀφοῦ, ὑπὸ τὴν συνοδείαν μουσικῆς καὶ ᾠσμάτων, ἀφαιρεθοῦν ἐξ αὐτοῦ μετὰ προσοχῆς ὑπὸ νεανίδων² αἱ ξέναι οὐσίαι, κομίζεται, ὁμοίως ὑπὸ συνοδείαν μουσικῆς ᾠσμάτων καὶ χορῶν, εἰς πλησίον ποταμὸν ἢ πηγὴν πρὸς πλῆσιν (Κύπρος)³.

Ἡ μετὰ τὸ στέγνωμα ἄλλεις αὐτοῦ ἐγίνετο παλαιότερον διὰ χειρομύλου εἰς τὰς οἰκίας τῶν γονέων τοῦ γαμβροῦ καὶ τῆς νύμφης ἢ εἰς γουδι⁴ ὑπὸ νεανίδων τῇ συνοδείᾳ ἐπίσης μουσικῆς καὶ τραγουδιῶν⁵. Ὅταν διὰ τὴν ἄλλεσιν χρησιμοποιοῦνται κοινοὶ μύλοι (νερόμυλοι ἢ ἀνεμόμυλοι), τότε ὁ σῖτος κομίζεται ἐκεῖ πρὸς ἀλευροποίησιν, ἐπίσης μετὰ μουσικῆς καὶ τραγουδιῶν⁶. Συνήθως τὸν σῖτον μεταφέρει νεᾶνις ἀμφιθαλής, ἡ ὁποία ἐν Ἡπείρῳ δέον νὰ φέρῃ μαζί της «σακκούλι»⁷ μὲ κουλλούραν ἄρτου ἐντὸς αὐτοῦ, εἰδικῶς παρασκευασθεῖσαν, ὥς ἀμοιβὴν εἰς τὸν

¹ Βλ. γενικώτερον περὶ τῶν ἀμφιθαλῶν εἰς τὴν μελέτην τοῦ Γεωργ. Κ. Σπυριδάκη. Οἱ ἀμφιθαλεῖς εἰς τὸν βίον τοῦ λαοῦ, Ἀρχ. Εὐρωπ. Μουσ. καὶ Γλωσσ. Θεσσαυροῦ, τόμ. II (1946-47), σ. 189-200.

² Βλ. *Ηρ. Μ. Καραντάση*, Τὰ ἔθνη τοῦ παλαιῦ καὶ χωρὶς τῆς Κῶ, Ἀντιμάχεια καὶ Καρδάμενα, Δωδεκ. Ἀρχεῖον, τόμ. I (1952/53), σ. 232. Πρβλ. *Α. Σ. Παπαντωνίου*, Γαμήλια ᾠσματα, προπώσεις καὶ εὐχαίαι χωρὶς τῆς Ἀρκαδίας, Ἀρκαδ. Ἐπετηρίς, τευχ. 2 (1906), σ. 182.

³ Βλ. Ἀθαν. Σακελλαρίου, Τὰ Κυπριακά, τόμ. Α', ἐν Ἀθήναις 1890, σ. 720. Ἔτι Κ. Λ., χφ. 2754, σ. 11 (συλλ. *Α. Ἰ. Κοκολιοῦ*, Λαογραφικὰ ἐκ Κύπρου, 1963).

⁴ Βλ. *Μ. Μακρυγιαννοπούλου*, Ὁ ἄρραβὼν καὶ ὁ γάμος, ἔκδ. Πέργαμος, 1929, σ. 250. Πρβλ. ἐξ Ἱεροπηγῆς Καστορίας Κ. Λ., χφ. 2459, σ. 213 (συλλ. *Βασ. Διαμαντοπούλου*) ἐνθα «μαζεῦνουνται οἱ κοπέλλες καὶ κοπανίζουν (κόπανος εἶναι ἓνα χοντρό ξύλο) σιτάρι...».

⁵ Παρατίθενται σχετικὰ δίστιχα ἐκ Κύπρου βλ. *Π. Λεοντίου*, Τραγοῦδια τοῦ γάμου, Μαθητ. Ἑστία, ἔτ. II (1962), ἀρ. 33, σ. 37:

ὦ, Παναγία Λέσποινα, μὲ τὸμ μονογενῇ σου
καμμιά δουλειὰ ἐγ γίνεται μὲ δίχως τήβ βουλή σου.
Ὁ οὐρανὸς ἐν στραντζυλὸς τζαί τ' ἄστρα μέσ' τῇ μέσην,
ἐλᾷτε ξένοι τζαί διτζοί ν' ἀλέσωμεν τὸ ῥέσιν.

⁶ Τὰ χιόνια ἀλεύρια νὰ γενοῦν καὶ τὰ πονλιὰ δαμάλια
κ' ἡ θάλασσα γλυκὸ κρασί, νὰ πιοῦν τὰ παλληκάρια,
νὰ πιοῦνε, νὰ μεθύσουνε, νὰ πᾶνε γιὰ τὴ νύφη.

(Κ. Λ., χφ. 856, σ. 2, συλλ. *Ν. Ἀλεξοπούλου*, Μαντινεῖα Ἀρκαδίας, 1914).

⁷ Βλ. *Κατίνης Γ. Παπᾶ*, Γαμήλια ἔθιμα τῆς Β. Ἡπείρου, Ἡπειρ. Ἑστία 5 (1956), σ. 350.

μυλωνᾶν διὰ τὴν ἄλυσιν τοῦ σίτου¹. Ἐκ τῆς κουλλούρας ταύτης θὰ γευθοῦν πάντες οἱ παρευρισκόμενοι εἰς τὸν μύλον², θὰ ριφθῇ δὲ καὶ τεμάχιον εἰς τὴν μυλόπετραν³, ὅπου ἀλέθεται ὁ σίτος. Ἐὰν ὁ ἄρτος οὗτος δὲν καταναλωθῇ ἐνταῦθα, ἡ νεᾶνις (ἢ αἱ νεάνιδες) θὰ παραλάβῃ τὸ ἀπομείναν μέρος, τὸ ὅποιον θὰ διανείμῃ ἐπιστρέφουσα εἰς ὅσους συναντήσῃ καθ' ὁδόν. Ἐπρεπε δηλαδή ὁ ἄρτος τῆς κουλλούρας ταύτης νὰ καταναλωθῇ καὶ μὴ ἐπιστραφῇ εἰς τὸν οἶκον.

Συνήθως αἱ προσερχόμεναι εἰς τὸν μύλον νεάνιδες ἄδουν διάφορα ᾠσματα, ὡς ἐν Ἡπειρῷ τὸ κατωτέρω⁴:

*Νυστάζω, νυσταρίζω,
καὶ ποιός πάει στὸ μύλο;*

*— Κοιμήσον, κορασιά μου,
κ' ἐγὼ πάω στὸ μύλο.*

5 *— Νυστάζω, νυσταρίζω,
καὶ ποιός θὰ μὰς τὸ ἄλεσμα;*

*— Κοιμήσον, κορασιά μου,
κ' ἐγὼ θὰ σοὶ τὸ ἄλεσμα.*

10 *Νυστάζω, νυσταρίζω,
καὶ ποιός θὰ τὸ ξαναῖσι;*

*— Κοιμήσον, κορασιά μου,
κ' ἐγὼ θὰ τὸ ξαναῖσω.*

Ὁ μυλωνᾶς, μόλις ἀντιληφθῇ τὴν πομπὴν τῶν προσερχομένων νεανίδων, θὰ διακόψῃ τὴν ἄλυσιν ἄλλου σίτου, διὰ νὰ δοθῇ οὕτως ἡ προτεραιότης εἰς «τὰ ἄλεσματα» τοῦ γάμου. Κατὰ τὸ ἔθιμον ἐπιβάλλεται νὰ ἄλεσθῇ ὁ σίτος τοῦ γάμου τὴν ἰδίαν στιγμὴν, καθ' ἣν μετεφέρθῃ, ἵνα μὴ τὸ ἄλεσμα, ὅπερ προορίζεται

¹ Ξενοφ. Α. Ἀναγνώστοπουλον, Λαογραφικὰ Ρούμελης, Ἀθῆναι 1955, σ. 40. Πρβλ. ἐξ Αἰτωλίας Κ. Α., χφ. 916, σ. 368, ἔνθα «τ' ἄλεσμα πού φέρνουν ν' ἄλῃσουν τὴ βδομάδα τοῦ γάμου καὶ τό 'χουν νὰ ἀναπιάσουν τὰ προζύμια δὲν ξαΐζεται». Ἐξ Ἰωαννίνων βλ. Κ. Α., χφ. 2037, σ. 79 (συλλ. Δημ. Δρογῆκα, Χρυσοβίτσα Μετσόβου Ἰωαννίνων, 1952). Κ. Α., χφ. 1475, σ. 19 (συλλ. Μαρίας Ἰωαννίδου, Ἀγία Ἄννα Εὐβοίας, 1942) καὶ Κ. Α., χφ. 2894, σ. 55 (συλλ. Ἀ. Δευτεραίου, Ἀνω Κλειναὶ Φλωρίνης, 1964).

² Κ. Α., χφ. 2894, ἔνθ' ἄν., σ. 156 καὶ Ἡλία Κ. Σαμαρᾶ, Λαογραφικὰ Κλειστοῦ Εὐρυτανίας, Ἀθῆναι 1964, σ. 67.

³ Κ. Α., χφ. 2894, ἔνθ' ἄν., σ. 156.

⁴ Κ. Α., χφ. 248, σ. 6 (συλλ. Αἰκατ. Πατᾶ, Δέλβινον Ἡπείρου, 1921). Πρβλ. καὶ Κατίνης Γ. Πατᾶ, ἔνθ' ἄν., σ. 350.

δι' ἱερὸν σκοπόν, τὸν γάμον, παραμείνῃ εἰς τὸν μύλον, ὅπου, κατὰ τὰς λαϊκὰς δοξασίας, ἐλλοχεύουν ἀόρατα ἐπικίνδυνα πνεύματα.

β) Κοσκίνισμα - προζύμι

Ἀφοῦ τὸ ἄλευρον τοῦτο κομισθῇ ἀναλόγως εἰς τὰς οἰκίας τῶν μελλονύμφων, θὰ τεθῇ ἐντὸς σάκκων καινουργῶν, μὴ μεταχειρισμένων (Λιγουριὸ Ἀργο-λίδος)¹.

Ἡ ζύμωσις κατόπιν τοῦ προζυμιοῦ, τὸ «ἀνάπιασμα», ὡς λέγεται, γίνεται συμφώνως πρὸς καθωρισμένον τυπικόν². Τρία ἄρρενα παιδιά³, ἀμφιθαλῆ, θὰ μεταβοῦν εἰς τὴν κρήνην πρὸς μεταφορὰν τοῦ ἀναγκαίου ὕδατος (Μακεδονία)⁴. Εἷς τινὰς μάλιστα τόπους, ὡς εἰς τὸ Μανιάκι Πυλίας, οἱ παῖδες οὗτοι ἔρχονται εἰς τὴν κρήνην μετρηφισμένοι μὲ ἐνδύματα «κοριτσίστικα»⁵. Κατὰ τὴν μετάβασιν εἰς τὴν βρύσιν δὲν ἐπιτρέπεται τις νὰ ὀμιλήσῃ οὔτε νὰ ἀκουμβήσῃ εἷς τι σημεῖον, οὕτω δὲ θὰ κομισθῇ ἐντὸς καινοφυλάκιου ἀλοκεντημένης στάμνας (Σκυρὸς)⁶ τὸ «ἄκριτο», τὸ ἀμίλητον νερόν⁷. Ἐν Ἡπειρῶν⁸ οἱ ἀκολουθοῦντες εἰς τὴν μεταφορὰν ταύτην τοῦ ὕδατος παραβοῦν

*Τρέχουν τὰ νερά, τρέχουν εἰς οἱ θρύες,
τρέχει κι ὁ γαμπρός, εἰς πᾶσι τῇ νύφῃ.
— Βρύση κροτόβουσι, ἀπὸ καταλλωμένη,
βγάλε κροὸ νερὸ κροδασκαλλωμένο,
5 νὰ γιομίσουμε χρυσὰ κανάτια,
ν' ἀναπιάσουμε χρυσὰ προζύμια⁹.*

¹ Βλ. Χρ. Α. Γιαμαλίδην, ἐν Λαογρ. 5 (1915), σ. 647, 4.

² Ἀλ. Χ. Μαρμπούλου, Ἡπειρος, τόμ. Α', Ἀθῆναι 1961, σ. 147. Ἔτι Κ. Καραπατάκη, Γάμος τοῦ παλίου καιροῦ (Λαογραφικά τῆς περιοχῆς Γρεβενῶν), Ἀθῆναι 1960, σ. 161.

³ Γεωργίας Ταρσούλη, Ὁ γάμος στὰ χωριά τῆς Πυλίας, Πελοπ. Πρωτοχρονιά, τόμ. Δ' (1960), σ. 263. Ἀλλαχοῦ στέλλεται ἓν παιδίον νὰ φέρῃ ὕδωρ ἀπὸ τρεῖς κρήνας, ὡς ἐθίζεται εἰς τὰ χωριά τοῦ νομοῦ Φλωρίνης. Βλ. Κ. Α., χφ. 2894, ἐνθ' ἄν., σ. 56.

⁴ Βλ. Γ. Τριανταφυλλίδην, εἰς Μακεδ. Ἡμερολ. ἔτ. 1938, σ. 140.

⁵ Κ. Α., χφ. 1474, σ. 44 (συλλ. Μ. Τσάκωνα, Μανιάκι, 1938).

⁶ Βλ. Νίκη Πέρδικα, ἐνθ' ἄν., σ. 112.

⁷ Βλ. Γεωργ. Αἰκατερινίδου, Τὸ «ἀμίλητο νερό» εἰς τὸν βίον τοῦ λαοῦ. Ἐπετ. τοῦ Λαογρ. Ἀρχ., τόμ. 15/16 (1962/63) σ. 56. Εἰς Γρεβενά, βλ. Κ. Καραπατάκη, ἐνθ' ἄν., σ. 53.

⁸ Κ. Α., χφ. 1508, σ. 163 (συλλ. Μ. Τσάκωνα, Μανιάκι, 1944). Πρβλ. ἀνάλογον ἐξ Ἡπειροῦ ἐν Λαογρ. 5 (1915), σ. 32 καὶ ἐξ Ἀρκαδίας εἰς Κ. Α., χφ. 856, σ. 3.

Καθ' ὁδὸν γίνονται στάσεις, καθ' ἃς χορεύουν καὶ ρίπτουν πυροβολισμοὺς¹ εἰς τὸν αἶρα κρούοντες συγχρόνως διάφορα ἀντικείμενα πρὸς πρόκλησιν θορύβου. Σημειωτέον ὅτι ἡ πομπή, ἐπιστρέφουσα ἐκ τῆς πηγῆς, ἀκολουθεῖ ἄλλην ὁδὸν ἐκείνης, ἣν ἐχρησιμοποίησε κατὰ τὴν ἐκεῖ μετάβασιν².

Εἰς τὴν οἰκίαν, ὅπου θὰ μεταφερθῇ τὸ «ἀμίλητο νερό», ἔχουν συγκεντρωθῇ³ συγγενεῖς καὶ φίλοι τῶν μελλονύμφων· ἐκ τούτων νεάνιδες ἀμφιθαλεῖς κοσκινίζουν τὸ ἄλευρον, ἐνῶ οἱ παριστάμενοι ἄδουν διάφορα ᾠσματα, ὡς π.χ. τὸ ἐπόμενον καὶ ἄλλα⁴.

Σὲ πυκνά πυκνά εἶν' τ' ἀλεύρια
 κι ἄ-να-φραῖτα εἶν' τὰ προζύμια
 κι ἀγόρας, πὺν τ' ἀναπιάνει,
 νά 'χῃ μάννα καὶ πατέρα,
 5 νά 'χῃ ἀδέρφια καὶ ξαδέρφια,
 νά 'χῃ σύγγινο μεγάλο⁵.

¹ Ἐκ Πελοποννήσου βλ. Γεωργ. Ταρσούλη, ἔνθ' ἄν., σ. 263, ὡς καὶ Κ. Α., χφ. 1159, σ. 64 (Κορώνης Πυλίας, 1938). Ἔτι ἐκ Πόντου βλ. Δ. Χατζηιωαννίδου, Ὁ Τονανμάς, Ποντ. Ἑστία, 14 (1963), σ. 7002. Πρβλ. καὶ ἐκ Παραμυθίας Κ. Α., χφ. 1422, σ. 241 (συλλ. Μαρίας Λιουδάκη, Βλαχοχώρι Παραμυθίας, 1940).

² Κ. Α., χφ. 2790, σ. 16 (συλλ. Γεωργ. Μπούτση, Περικοπή Φλωρίνης, 1963). Πρβλ. Ἀθαν. Χ. Μπούτση, Προλήψεις τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ ἐρμηνεῖα αὐτῶν, Ἀθήναι 1931, σ. 51.

³ Βλ. Εὐστ. Γ. Πολίτου, Ὁ γάμος ἐν Λευκάδι, Λαογρ. 1 (1909), σ. 310.

⁴ Ἡ μουσικὴ καταγραφή τοῦ παρόντος ᾠσματος, ὡς καὶ τοῦ ἐν σελίδι 162, ἐγένετο ὑπὸ τοῦ συντάκτου - μουσικοῦ Σπ. Περιστέρη.

⁵ Βλ. Σπ. Περιστέρη εἰς Ἑπετ. Λαογρ. Ἀρχ., τόμ. ΙΕ' - ΙΣΤ' (1962 - 63), σ. 289.

Κατὰ τὸ κοσκίνισμα τοῦ ἀλεύρου ἐντὸς σήτας τραγουδοῦν :

Σήτα, μεταξόσητα,
σήτα, ψιλή μου σήτα,
σήτισε, ξεσήτισε
τοῦ γαμπροῦ μας τὸ προζύμι¹.

Αὕτη τίθεται κατὰ τὸ κοσκίνισμα ἐπὶ τῆς «ὁμορφοπελεκημένης»² σκάφης «ἀνάστροφα»³, ἥτοι μὲ τὸ στόμιον πρὸς αὐτήν, πρὸς τὸν σκοπὸν κατὰ τὴν λαϊκὴν πίστιν νὰ μὴ «πιάνουν τὰ μάγια», μάλιστα δὲ καὶ ἡ κόρη, ἡ ὁποία θὰ κοσκινίσῃ τὸ ἄλευρον, φέρει πρὸς τοῦτο εἰς τὴν μέσσην τῆς μάχαιραν⁴.

Ἡ κόρη πλησιάζει πρὸς τοὺς «ζυμωτήρας» μὲ τὰς χεῖρας ἠνωμένας⁵ καὶ τὰς παλάμας ἀνестραμμένας διὰ νὰ ρίψῃ ἄλευρον ἐπὶ τῆς ἀνестραμμένης⁶ σήτας.

Ἐν Λευκάδι⁷ τὸ διὰ τὰ προζύμια προοριζόμενον ἄλευρον κοσκινίζουν τρία παιδιά, παρομοιαζόμενα πρὸς τρία λαλοῦντα ἀηδόνια, ὥς :

¹ Κ. Α., χφ. 1620, σ. 2 (συλλ. *Θάλασσα Λευκάς*, 1956).

² Κ. Α., χφ. 1809, σ. 28 (συλλ. *Καὶ Παπαγεωργοπούλου*, Κοτύλιον Ὀλυμπίας, 1953). Κ. Α., χφ. 1474, ἐνθ' ἀν., σ. 111, ὅσμι· Ἐν Κ. Α., χφ. 2089, σ. 5-6 (συλλ. *Κων/νου Παύλου, Λευκάς*, 1954) καὶ Κ. Α., χφ. 1998, σ. 2 (συλλ. *Θ. Παπαγεωργοπούλου, Χρὺς ὁδοὺν Καπακτίας*, 1958), ἐνθα καὶ ὅσμι· εἰς τὴν σκάφην τοῦ ζυμώματος τῶν γαμηλίων ἄρτων.

³ Πρβλ. *Δ. Γουσίον*, Ἡ κατὰ τὸ Παγγαῖον γῆρα, ἐν Λευκίᾳ 1894, σ. 74. Ἐνταῦθα δὲν πιάνουν τὰ μάγια αὐτὸν ποῦ φορεῖ ἀνάποδα τὸ ἐνδυμὰ του. Πρβλ. καὶ *Γ. Α. Μέγα*, Παραδόσεις περὶ ἀσθενειῶν, Λαογρ. 7 (1923), σ. 478. «τ' ἀργαλεῖα γέν'τα σ' οὔλα ἀνάποδα (τὸ πάμ' τὸ βάζαν κάτ' καὶ τὸ κάτ' τὸ βάζαν πάμ')» πρὸς ἐπιτυχίαν τῆς μαγανείας. Ἐπίσης, ὅταν ἐν Κεφαλληνίᾳ ἀναφέρουν τὸ ὄνομα τοῦ διαβόλου, θέτουν ἀμέσως ὀρθίαν τὴν παλάμην διὰ προφύλαξιν· βλ. ἐν Παρνασσῷ, τόμ. Ζ' (1965), σ. 34.

⁴ Βλ. *Γ. Π. Ἀναγνωστοπούλου*, Λαογραφικὰ ἐξ Ἡπείρου, Λαογρ. 5 (1915), σ. 41. Ἐπίσης ἐν Λευκάδι· βλ. *Εἰδοταθ. Γ. Πολίτου*, ἐνθ' ἀν., σ. 310. Πρβλ. καὶ Κ. Α., εἰς χφ. 2792, σ. 81 (συλλ. Ἀστερίον Παπανικολάου ἐξ Ἐλασσόνης, 1963)· καὶ ἐν Κεφαλληνίᾳ πρὸς ἀποτροπὴν τῶν δαιμονικῶν ὄντων ἀναφωνοῦν «σίδερο 'ς τὴ μέση μας»· βλ. ἐν Παρνασσῷ, ἐνθ' ἀν., σ. 347. Πρβλ. καὶ ἐκ Σαρανταπόρου Ἐλασσόνης Κ. Α., ἀρ. χφ. 1969, σ. 29 (συλλ. Ἱ. Κωσταρίκου, 1953), ἐνθα «ζώνονται ἓνα λουρὶ καὶ ἓνα σκεπάρνι γιὰ νᾶναι ὅπως λένε ἡ νύφη στερεωμένη».

⁵ Βλ. Κ. Α., χφ. 2792, ἐνθ' ἀν., σ. 81.

⁶ Βλ. Ἑλληνικῆς Σαραντῆ-Σταμούλη, Προλήψεις καὶ δεισιδαιμονίαι τῆς Θράκης, Λαογρ. 14 (1952), σ. 191.

⁷ Βλ. *Εἰδοτ. Γ. Πολίτου*, ἐνθ' ἀν. Πρβλ. καὶ ἐκ Πελοποννήσου *Γεωργίαν Ταρσούλη*, ἐνθ' ἀν., σ. 263. Διὰ τὰ συμβαίνοντα ἀλλαγῶν βλ. Κ. Α., χφ. 2758, σ. 44 (συλλ. *Γεωργ. Κ. Σπυριδάκη*, Κίμωλος, 1963). Ἑλληνικῆς Σαραντῆ-Σταμούλη, ἐνθ' ἀν., σ. 191. *Γ. Π. Ἀναγνωστοπούλου*, ἐνθ' ἀν., σ. 36.

Τρίγυια ἀηδόνια 'κεῖ λαλοῦνε
στοῦ γαμπροῦ μας τὰ προζύμια.
Τό 'να κλώθ', τ' ἄλλο γνέθ',
τ' ἄλλο 'κεῖ λαλεῖ καὶ λέει :

5 — Ποταμέ μου, ἄχ, χλιανέ μου,
τὰ νερά σου . . . .
ν' ἀναπιάσουμε προζύμια,
γιὰ νὰ φκειάσουμε κουλλούρια
καὶ νὰ κάμουμε τὸ γάμο'.

Ἄλλαχοῦ νεῆνις ἐκ τῶν προσκεκλημένων εἰς τὸν γάμον ὀρίζεται ὡς ἡ «ζυμωτοῦ»², ἣτις ἀσχολεῖται μὲ τὴν παρασκευὴν τῆς ζύμης. Πρὶν αὕτη ἀρχίσῃ τὸ ζύμωμα, μικρὸν ἄρρεν παιδίον μὲ ἓνα «ζευγλί»³ (ράβδος σιδηρᾶ χρησιμοποιοῦμένη ἐν τῷ ζυγῷ τῶν βοῶν) κλεμμένον⁴, εἰ δυνατόν, ἐξ ἄλλης οἰκίας, ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ὁποίου ἔχει προσδεθῇ εἰς στήμα σταυροῦ⁵ δέσμη βασιλικοῦ μὲ ἐρυθρὸν νῆμα μετὰ τοῦ δακτυλίου τοῦ παραβάνος τοῦ γαμπροῦ ἢ τῆς νύμφης, κάμνει ἐπὶ τῆς ζύμης τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ. Ἡ ἀπειρία τῆς ἐνάρεως τῆς ζυμώσεως οὐκ αὐτῆς χάσεως ὕδατος ἐπὶ τοῦ ἀλευροῦ ὁρῶμεν πυνολισμὸς ἐφ' τὸν πέφας⁶ ἀς ἀνακοίνωσις⁷ περὶ τῆς τελέσεως τοῦ γάμου κατὰ τὴν προσεχῆ Κυριακὴν. Εἰς

¹ Κ. Α., χφ. 1658, σ. 3 (συνλ. Νικ. Κοντοστούλου, Καρυὰ Λευκάδος, 1951).

² Ἐξ Ἑλασσόνος· βλ. Κ. Α., χφ. 2792, ἐνθ' ἄν., σ. 81. Ἐξ Ἡπείρου Κ. Α., χφ. 1908B, σ. 60 (συνλ. Δημ. Β. Οἰκονομίδου, Λαογραφικὴ Ἀποστολὴ εἰς Κόνιτσαν (Πάπυγον), 1953).

³ Ἐκ Δυτ. Μακεδονίας· βλ. Κ. Α., χφ. 2790, σ. 16 (συνλ. Γεωργ. Μπούτση, Περικοπὴ Φλωρίνης, 1963). Πρβλ. Κ. Α., χφ. 2459, σ. 109 (συνλ. Ξενοφ. Μαγκλάρα, περιοχὴ Καστορίας, 1962) καὶ Κ. Α., χφ. 2894, σ. 56 (συνλ. Ἀ. Ν. Δευτεραίου, ἐκ τοῦ νομοῦ Φλωρίνης, 1964).

⁴ Κ. Α., χφ. 2785, σ. 39 (συνλ. Ἀριστοτ. Μαντρατζῆ, Ξινὸ Νερό Ἀμυνταίου, 1963). Πρβλ. καὶ Κ. Α., χφ. 2789, σ. 6 (συνλ. Μαρίας Λιάκου, Ἅγιος Παντελεήμων Βεγορίτιδος Φλωρίνης, 1963).

⁵ Κ. Α., χφ. 2894, ἐνθ' ἄν., σ. 56.

⁶ Πρβλ. τὰ κατὰ τὸν γάμον ἐν Ἀρκαδίᾳ Κ. Ἀ. Ρωμαίου, Τὸ ὄνι κατὰ τὸν γάμον, Λαογρ. 7 (1923), σ. 357.

⁷ Βλ. ἐκ Ναυπακτίας Δημ. Ντούζου, Λαογραφικὰ ὄρεινῆς Ναυπακτίας (Κραβάρων), Ἀθῆναι 1961, σ. 85. Ἐκ Ροῦμελῆς Ξενοφ. Γ. Ἀναγνωστοπούλου, Ἑλληνικὰ ἔθιμα, Α', Ἀθῆναι 1956, σ. 42. Ἐκ Φλωρίνης, Κ. Α., χφ. 2790, ἐνθ' ἄν., σ. 17. Ἐξ Ἡπείρου Κ. Α., χφ. 2302, σ. 573 (συνλ. Δημ. Β. Οἰκονομίδου, Πράμαντα Ἰωαννίνων, 1959).

Ξινὸν Νερὸν Ἀμυνταίου¹ ἀναμειγνύεται εἰς τὴν ζύμην καὶ προζύμι παλαιὸν ἐξ οἰκογενείας, ἥ ὅποια ἔχει ἐν ζωῇ ἅπαντα τὰ τέκνα αὐτῆς.

Κατὰ τὴν παρασκευὴν τοῦ φυράματος τὰ παριστάμενα κοράσια, ἐπιθέτοντα τὰς χεῖρας ἐπὶ τοῦ ἀλεύρου τῆς σκάφης, ἐπεύχονται «νὰ προκόψῃ»², καὶ ρίπτουν ἀσημένια νομίσματα³, μεταξὺ δὲ τούτων καὶ οἱ γονεῖς τῶν μελλονύμφων, συγχρόνως δὲ λέγεται ἐν μελωδίᾳ:

Ἕλα, μάννα, ἀσήμωσέ το
καὶ πατέρα χρούσωσέ το⁴.

Τὰ νομίσματα ταῦτα λαμβάνουν κατόπιν αἱ νεάνιδες⁵, αἱ ὅποια ἡσυχολήθησαν εἰς τὴν παρασκευὴν τοῦ προζυμιοῦ. Τὸ οὕτω παρασκευασθὲν προζύμι στολίζεται ἀκολούθως μὲ τὸ «λουλούδι τοῦ Σταυροῦ», τὸν βασιλικόν⁶, διὰ νὰ εἶναι καὶ ἡ ζωὴ τῶν μελλονύμφων εὐτυχισμένη⁷.

Εἰς τὴν Ἰνέπολιν⁸ τῆς Σινώπης ἐκαλύπτετο παλαιότερον (πρὸ τοῦ 1923) τὸ προζύμι μὲ ὠραῖον καὶ κεντημένον μακρὸν ἡνίοχον. Εἰς Κάτω Κλεινὰς Φλωρίνης τὸ σκεπάζουν μὲ τὴν κάπαν τοῦ πλέον ἡλικιωμένου ποιμένος, «ποὺ ἔχει χρόνια στὰ πρόβατα. Θὰ πᾶνε νὰ τὴν πάσκει ὅλη νύκτα τὸ σπῖνι του, ἀλλὰ ἀπὸ τὸ μαγτρί»⁹. Ἀκολούθως τοποθετεῖται τὸ προζύμι εἰς τὸ μέσον τῆς αἰθούσης, περὶ ἣν ἀγνέεται χορός, ᾧ δύναι δὲ καὶ σκεπάζει τὸ προζύμι¹⁰. Τὸν χορὸν σὺν τῷ ᾄδει

¹ Ἐκ Δυτ. Μακεδονίας βλ. Κ. Α., χφ. 2723, σ. 15 (συλλ. Ἀριστοτ. Μαντρατζῆ, Ξινὸ Νερὸ Ἀμυνταίου, 1963). Πρβλ. ἐξ Εὐρυτανίας Ἡλ. Κ. Σαμαρά, ἔνθ' ἄν., σ. 28.

² Βλ. ἐξ Ἠπείρου Γ. Π. Ἀναγνωστατοῦλου, ἔνθ' ἄν., σ. 41.

³ Κ. Α., χφ. 1560, σ. 51 (συλλ. Μεθοδ. Κοντοστάνου, Αἰδηψός, 1947). Ἐξ Ἠπείρου Κ. Α., χφ. 2302, ἔνθ' ἄν., σ. 574. Βλ. καὶ Κ. Α., ἀρ. 1898, σ. 110 (συλλ. Δήμητρας Μερεμέτη, Ἐπαρχ. Ἐρμιονίδος, 1953), χφ. 2304, σ. 359 (συλλ. Γ. Κ. Σπυριδάκη, Μήλος (Τρυνπητὴ) 1959).

⁴ Κ. Α., χφ. 2089, σ. 5-6, ᾠσμα, στίχ. 1-4 (συλλ. Κων/ρον Πάλμου, Λευκάς, 1954).

⁵ Ἐκ Ναυπακτίας, βλ. Δημ. Ντούζου, ἔνθ' ἄν., σ. 85.

⁶ Γ. Ἀ. Μέγα, Ζητήματα ἑλληνικῆς λαογραφίας, Ἐπετ. Λαογρ. Ἀρχ., ἔτ. Ε' - ΣΤ' (1943-44), σ. 149. Πρβλ. Δημ. Β. Οἰκονομίδου, «Χρονογράφον τοῦ Δωροθέου» τὰ λαογραφικά, Λαογρ. 19 (1960-61), σ. 23-24, καὶ Ἐμμ. Γ. Ἐμμανουήλ, Λουλούδια καὶ δένδρα. Μυθολογία, ἱστορία. (Σύλλογος πρὸς διάδοσιν ὠφελίμων βιβλίων), Ἀθήναι 1960, σ. 47.

⁷ Κ. Α., χφ. 2459, σ. 172 (συλλ. Ξενοφ. Μαγκλάρα, Περιοχὴ Καστορίας, 1962).

⁸ Βλ. Κ. Α., χφ. 1141, σ. 59 (συλλ. ἐκ προσφύγων ὑπὸ Μαρίας Λιουδάκη, 1938).

⁹ Ἐκ τοῦ νομοῦ Φλωρίνης, βλ. Κ. Α., χφ. 2894, ἔνθ' ἄν., σ. 55.

¹⁰ Ἐκ τοῦ χωρίου Ἅγιος Παντελεήμων Φλωρίνης, βλ. Κ. Α., χφ. 2789, ἔνθ' ἄν., σ. 7. Πρβλ. ἐκ Καστορίας Κ. Α., χφ. 2459, ἔνθ' ἄν., σ. 102.

παιδίον, τὸ ὅποιον φέρον εἰς χεῖρας χάλκινον δοχεῖον σπένδει ἐξ αὐτοῦ κυκλικῶς¹ περὶ τὴν σκάφην, ἔνθα τὸ προζύμι. Καὶ εἰς τὴν περιστάσιν ταύτην ἄδονται σχετικὰ τραγούδια, ἀναφερόμενα εἰς τὸ ἄτομον², τὸ ὅποιον ἀσχολεῖται μὲ τὸ ἀνάπιασμα τῶν προζυμιῶν, ἢ εἰς τὴν σκάφην³ ἢ εἰς τοὺς γονεῖς⁴ τῶν μελλονύμφων, διὰ νὰ εὐχρηθῶν, ὡς ἐπίσης καὶ εἰς τοὺς γείτονas⁵ καὶ λοιποὺς συγγενεῖς, διὰ νὰ ἐπιτύχουν τὰ ψωμιά τοῦ γάμου.

γ) Τὸ ζύμωμα

Ἀφοῦ «ἀνεβῆ τὸ προζύμι», ἀρχίζει τὸ ζύμωμα τῶν ἄρτων, ὁμοίως μὲ συνοδείαν ἐπαινετικῶν ᾠμάτων ὑπὸ παρισταμένων ἀμφιθαλῶν κορασίδων, ὡς τὸ ἀκόλουθον⁶:

Τὰ χέρια στάζουν μάλαμα, τὰ νύχια σου χροσάφι,
τὰ χεῖλή σου ροδόσταμο καὶ γέμισεν ἡ σκάφη.
Ἀνακουμπώσου, λυγερή, τ' ἀλεῖοι νὰ ζυμώσης,
καὶ σύ, γαμπρέ, σῦρε κοντὰ, πρώτος νὰ τὸ χροσώσης.

Τὰ ᾠσματα ταῦτα⁷ εἶναι κυρίως ἐμπνευστὰ τῆς κόρης⁸, ἡ ὁποία ζυμώνει.

¹ Βλ. Κ. Α., χφ. 2394, σ. 47 (συλλ. *Εἰσορ. Π. Σπυριδάκη*, ἐκ τοῦ νομοῦ Πέλλης, 1961). Πρβλ. Ν. Γ. Πολίτου, Λαογραφικά συμπερίεχτα, τόμ. Γ' (1931), σ. 196, ἔνθα ἡ οἰκοδέσποινα «πλαγίως κρατοῦσα τὴν λάγνον ὀσσηνὴν περιτρέχει τὸν σωρὸν τοῦ σίτου».

² Ἐκ περιοχῆς Καστορίας, βλ. Κ. Α., χφ. 2430, ἔνθ' ἀν., σ. 102.

³ Βλ. Κ. Α. χφ. 1474, σελ. 111, ᾠσμα, στίχ. 7 (συλλ. Μ. Τσάκωνα, Μανιάκι, 1938).

⁴ Οὗτοι καὶ ἂν ἀκόμη ἔχουν ἀποθάνει δέον νὰ προσκληθῶν, ὡς διὰ τοῦ ἐπομένου ᾠσματος, διὰ νὰ δώσουν τὴν εὐχὴν τῶν εἰς τὸν γάμον τῆς θυγατρὸς τῶν:

Ψιλὴ φωνούλα -νέρχεται καὶ βγαίν' ἀπὸ τὸν Ἄδην
εἰν' τῶν γονιῶνε ἡ εὐχή, πού τό 'μαθαν καὶ φθάνουν.

Βλ. Κ. Α., χφ. 2005, σ. 314-315 (συλλ. Ν. Μόσσοι, Μύτικας Βονίτισης, 1953).

⁵ Βλ. Κ. Α., χφ. 899, σ. 6-7, ἀρ. 2, στίχ. 20-21 (συλλ. Ἰ. Κ. Λαμπρίδου, Ζίτσα Ἡπείρου, 1928), ἔνθα:

Εὐχῆστε με, γειτόνοι, τώρα πού κοσκινίζουν,
τώρα πού κοσκινίζουν καὶ πιάνουν τὰ προζύμια.

⁶ Βλ. Ἀγωνόμον, Ἡ ἑορτὴ τῶν Δωδεκανησίων. Πῶς γίνεται ὁ γάμος εἰς Ρόδον. Ἐφημ. «Πατρίς» 25 Μαρτ. 1928.

⁷ Ἐκ Σκύρου, βλ. Νίκης Πέροδικα, ἔνθ' ἀν., σ. 111. Ἐξ Ὑδρας, βλ. Νικολ. Γ. Χαλιωρῆ, Ὑδρεῖκα λαογραφικά, Πειραιεύς 1931, σ. 37.

⁸ Βλ. Ἀναστ. Βρόντη, Ροδίτικος γάμος, Ρόδος 1932, σ. 24. Ἐτι Κ. Α., χφ. 1379, σ. 94 (συλλ. Μ. Λιοντάκη, Ρεῖσδερε Σμύρνης, προσφυγ. συνοικισμός ἐν Ἱερραπέτρῃ Κρήτης, 1939). Πρβλ. «Μὲ γέλια φέρνει τὸ νερό, μὲ γέλια τὸ ζυμώνει» βλ. Κ. Α., χφ. 1922, σ. 33, στίχ. 3 (συλλ. Δημ. Τεανίδου, Κεράσοβον Κονίτισης, 1952).

Ἐν Ρεϊσδερέ Σμύρνης¹ ἐζύμωναν παλαιότερον (πρὸ τοῦ 1923) γυναῖκες μέσης ἡλικίας, αἱ ὁποῖαι ἔπρεπε νὰ ἦσαν τελείως ἄγναι² καὶ καθαραὶ ἀκόμη καὶ ὡς πρὸς τὰ ἐνδύματά των³. Αὗται, συνήθως συγγενεῖς, μάλιστα ἐξαδέλφαι⁴ τοῦ γαμβροῦ, τὰς ὁποίας προσεκάλει πρὸς τοῦτο ἡ μήτηρ αὐτοῦ, ἐτραγουδοῦσαν :

*Ἐλᾶτε, κοσολίνες μου, καὶ βάρτε τὰ καλά σας,
νὰ τὸν παινέστε τὸ γαμβρὸ ὅλες μὲ τὴν καρδιά σας⁵.*

Εἰς τὴν Τσεντῶ τῆς Θοράκης⁶ (ἐπίσης πρὸ τοῦ 1923) ἔπρεπε νὰ μετᾶσχουν εἰς τὸ ζύμωμα τῶν ψωμῶν τοῦ γάμου «μία πρωτογέννητη κόρη» καὶ μία τελευταία εἰς τὴν σειρὰν τῶν τέκνων, «ἀποτεκνάδι» ὡς λέγεται, διότι τὰ πρωτότοκα παιδιά, ὡς καὶ αἱ πρωτοστέφανοι γυναῖκες⁷, πιστεύεται ὅτι εἶναι πλέον τυχερά, δηλαδὴ φέρουν καλὴν τύχην⁸.

Εἰς τὴν ζύμην ἐρρίπτοντο ἔτι καὶ διάφορα μυρωδικὰ διὰ νὰ γίνουν οἱ ἄρτοι ἀφραῖτοι καὶ μυρωδαῖτοι, ἥδοντο δὲ συγχρόνως καὶ σχετικὰ τραγούδια, ὡς π. χ. :

*Γιὰ φέрте μοσχοκάρνδα, γιὰ φέрте καὶ κανέλλα,
γιὰ ρίχτε μέσ' στὸ ζύμωμα γιὰ τὸ μοσκοβολᾶ.*

*Γιὰ φέрте φιλοσοφίαν καὶ ἀρετὴν καὶ μέλ
καὶ ἀλεγεῖτε γύρω τὰ ψωμιά, καὶ ἀλεγεῖτε τὰ τσουρέκια.*

Ὅμοίως εἶτα, ὡς κατὰ τὸ ἀνάπιασμα τῶν ψωμῶν, οἱ παριστάμενοι ρίπτουν

¹ Κ. Α., χφ. 1379, ἐνθ' ἄν., σ. 94. Πρβλ. Κ. Α., χφ. 1446 Α', σ. 44 (συλλ. Δημ. Λουκάτου, Λέσβος, 1940).

² Περὶ τῆς ἀγνείας καὶ τῆς τελείας καθαριότητος πρὸς ἐπιτυχίαν τῆς μαγγανείας βλ. τὸ ἄρθρον Keuscheit ὑπὸ Fehrle εἰς τὸ Handw. des Deutsch. Aberggl., τόμ. IV (1931-32), στ. 1291-1303, καὶ G. Frazer, The Golden Bough, τόμ. X, (1936), σ. 132.

³ Ἐκ Κιμῶλου Κ. Α., χφ. 2758, ἐνθ' ἄν., σ. 44. Πρβλ. Γεωργ. Κ. Σπυριδάκη, Τὰ κατὰ τὴν τελευταίην ἔθιμα τῶν Βυζαντινῶν ἐκ τῶν ἀγιολογικῶν πηγῶν. Ἐπετ. Ἑταιρ. Βυζ. Σπουδῶν, τόμ. Κ' (1950), σ. 131, ἐνθα ἀναφέρεται, ὅτι εἰς οὐδένα ἐπετρέπετο νὰ προσέλθῃ εἰς γάμον ἐνδεδυμένος διὰ ρουπαροῦ ἐνδύματος· βλ. καὶ Φ. Κουκουλέ, Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμός, τόμ. Δ' (1950), σ. 101.

⁴ Βλ. Κ. Α., χφ. 2615, σ. 15 (συλλ. Χ. Φούκα, Ἑλεῦθερον Γρεβενῶν, 1960).

⁵ Ἐκ Κιμῶλου· βλ. Κ. Α., χφ. 2758, ἐνθ' ἄν., σ. 44.

⁶ Βλ. Φωτίου Γ. Ἀποστολίδου, Ἑορτασμός τῶν γάμων στὴν Τσεντῶ, Θοράκις, τόμ. 4 (1933), σ. 269.

⁷ Κ. Α., χφ. 1104Γ, σ. 24 (συλλ. Γ. Ἀ. Μέγα, Μεσημβρία, 1937).

⁸ Πρβλ. G. Frazer, Golden Bough, τόμ. X, σ. 295.

⁹ Ἐκ Πελοποννήσου βλ. Κ. Α., χφ. 460 σ. 40. (Μωραΐτικα τραγούδια, 1905).

πάλιν ἐντὸς τῆς σκάφης νομίσματα¹ ἄσημένα ἢ χρυσᾶ, τὰ ὅποια λαμβάνει ἐκείνη πού ἐξύμωσε τὰ ψωμιά. Ἐπακολουθεῖ τέλος, ὡς καὶ προηγουμένως κατὰ τὸ ἀνάπιασμα τῶν προζυμιῶν», χορός, καθ' ὃν ἐνίοτε οἱ χορεύοντες φέρουν ἄρτον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς, ἄδοντες πλὴν ἄλλων καὶ τὸ ἀκόλουθον εἰδικὸν ἄσμα²:

Πρωτόγνωμα, πρωτόγνωμα καὶ πρωτόγνωμένο,
καὶ ποιός σε πρωτοζυμώσε καὶ ποιός θα σε χορέψῃ.
— Θανάσω με πρωτοζυμώσε, Γαῖα θα με χορέψῃ.

δ) Ἡ πλάσις τῶν ἄρτων

Μετὰ τὸ ζύμωμα, ὅταν τὸ φύραμα «ἀνεβῇ», λαμβάνει χώραν τὸ πλάσιμον τῶν ψωμιῶν ὑπὸ εἰδικῶν γυναικῶν, αἱ ὅποιαι καλοῦνται «πλάστρουςαι» εἰς Κάρπαθον³ καὶ ἐνταῦθα με συνοδεῖαν ἁσμάτων:

Κορίτσια, ὅπου πλάσσετε, βάρτε τὴ μαστοριά σας,
καὶ ὁ γαμπρὸς σᾶς εὐχεται τοῦ χρόνον στὰ δικά σας⁴.

¹ Ἐκ Κρήτης βλ. Κατίνης Πατεροῦ - Χρυσουλάκη, Ὁ γάμος στὰ Σφακιά, Κρητ. Ἑστία, ἔτ. ΣΤ' (1954), σ. 17.

² Ἐκ Θράκης βλ. Κ. Α., χφ. 2343, σ. 47 (συλλ. Δημ. Πετροπούλου - Στ. Καρακάση, Καρωτὴ Διδυμοτείχου, 1960).

³ Μ. Γ. Γεωργίου, Καρπαθιακά, τόμ. Α', Πειραιεύς 1958, σ. 175. Πρβλ. Σωτηρ. Γουδονάκη, «Τὰ κανίσκια» τῶν Βρυσικῶν, Ἀνασυγκρότησις, ἔτ. Γ' (1956), ἀρ. 9 (33) σ. 145.

⁴ Μ. Γ. Γεωργίου, ἔνθ' ἀν., σ. 175. Πρβλ. καὶ Κ. Α., χφ. 1907, σ. 16 (συλλ. Ν. Ζάρακα, Πυλὶ Κῶ, 1953):

Πλάστε, κοπέλλες, ὁμορφα τῶν κολλουριῶν τοὺς κλώνους,
πλάστε καὶ προσέξτε ὁμορφα νὰ γινοῦνε.

Ἰδιαίτερα καταβάλλεται φροντίς διὰ τὸ πλάσιον τῶν κουλλουρῶν τῆς νύμφης καὶ τοῦ γαμβροῦ, αἱ ὁποῖαι θὰ σταλοῦν ἐναλλάξ ὑπὸ τῆς οἰκογενείας τῆς νύμφης εἰς τὸν γαμβρὸν¹ καὶ ὑπὸ τῆς τοῦ γαμβροῦ εἰς τὴν νύμφην². Ἐπὶ τῶν

Εἰκ. 1. Γαμήλιοι ἄρτοι με φρούτα ἑστίμας (Μηλενικίτσι Σερβῶν).

(Φωτ. Γεωργ. Ν. Αλευτερινίδου, 1963)

ἄρτων τούτων σχηματίζονται διὰ ζύμης με προσοχὴν καὶ καλαισθησίαν τὰ ἀρχικά γράμματα τοῦ ὀνόματος³ ἑκατέρου τῶν νυμφευομένων καὶ ἄλλα στολίδια, πῆγνυνται δὲ ἐπὶ τῆς ζύμης κλάδοι κλήματος, μηλέας, μῆλα (βλ. εἰκ. 1), ἄνθη κλπ.⁴. Οἱ ἄρτοι

¹ Κ. Α., χφ. 2417, σ. 11 (συλλ. Ν. Β. Κοσμᾶ, Μπαλάφτσα, νῦν Κοχλικόν, Λαγκαδᾶ, 1962).

² Βλ. Θ. Κωστάκη, Ἀνακού, Ἀθήνα 1963, σ. 168. Ἐκ τοῦ νομοῦ Πελέλης Κ. Α., χφ. 2394, ἐνθ' ἀν., σ. 239 καὶ ἐκ Γρεβενῶν Κ. Α., χφ. 2611, σ. 2 (συλλ. Πτολεμαίου Νταρούκα, Λαγκαδιὰ Γρεβενῶν, 1962).

³ Ἐκ τοῦ νομοῦ Φλωρίνης βλ. Κ. Α., χφ. 2894, ἐνθ' ἀν., σ. 225.

⁴ Βλ. Ἑλπινίκης Σαραντῆ-Σταμούλη, Ἀπὸ τὰ ἔθιμα τῆς Θράκης, Θρακικά 5 (1934), σ. 18. Δ. Η. Οἰκονομίδου, Γαμήλια ἔθιμα, Ἀρχ. Πόντου 1 (1928), σ. 138, καὶ Ἀ. Παπαδοπούλου, Γαμήλια ἔθιμα εἰς τὸ Χαρτοκόπι, Ἀρχ. Πόντου 19 (1954), σ. 242. Περβλ. καὶ Γεωργ. Κ. Σπυριδάκη, Τὰ κατὰ τὴν γέννησιν, τὴν βάπτισιν καὶ τὸν γάμον ἔθιμα τῶν Βυζαντινῶν ἐκ τῶν ἀγιολογικῶν πηγῶν, Ἐπετ. Λαογρ. Ἀρχείου, τόμ. Ζ' (1952), σ. 141. Τοῦ ἰδίου, Ἰδιωτικὸς βίος τῶν Βυζαντινῶν. Γάμος. (Μεγ. Ἑλλην. Ἐγκυκλοπ., τόμ. 10, σ. 209). Ν. Γ. Πολίτου, Λαογρ. Σύμμεικτα Β' (1921), σ. 230-231 (γαμήλια σύμβολα).

οὔτοι πλάσσονται εἰς σχῆμα τριγώνου¹ ἢ στρογγυλοὶ ἢ κουλλοῦρες, διακοσμοῦνται δὲ μὲ κέντημα ἐπὶ τῆς ζύμης καὶ τὰ λοιπὰ ψωμιὰ τοῦ γάμου μὲ τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ², μὲ μορφὰς γύρω ἀνθρώπων, ζώων, πτηνῶν³, ἰχθύων⁴ καὶ φυτῶν⁵, πρὸς δὲ καὶ σκηνῶν ἐκ τοῦ καθ' ἡμέραν ἀγροτικού καὶ ποιμενικοῦ βίου⁶. Τὰ ψωμιὰ στολίζονται προσέτι καὶ μὲ σταφίδας⁷, μέλι, ἀμύγδαλα, ὡς «ποπάμ' ἔβαζαν ὀλίγα ἀμύγδαλα, στόλος . . .»⁸. Ἡ διακόσμησις περιλαμβάνει καὶ παραστάσεις σχετικὰς πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ γάμου. Εἰς τὰς Ἄνω Κλεινὰς Φλωρίνης ἀναφέρεται ὅτι: «Ἀφοῦ ζυμωθῇ ἡ μπογάτσα, βάζομε ἀπὸ πάνω σταφίδες, καραμέλλες καὶ κάνομε διάφορα σχέδια. Κυρίως κάνουμε ἓνα ἀγοράκι καὶ ἓνα κοριτσάκι, γιὰ νὰ γεννηθοῦν ἔτσι τὰ παιδιὰ τῶν νεονύμφων. Κάνουμε ἐπάνω στὴν μπογάτσα ἀκόμη καὶ ἓνα παλποῦ καὶ μιὰ γριά, γιὰ νὰ γεράσουν οἱ νεόνυμφοι καὶ νὰ ἀποκτήσουν ἐγγόνους. Ἀκόμη ζωγραφίζουμε καὶ ἀλέτρι, γιὰ νὰ ἔχη πολλὰ χωράφια, νὰ ὀργάνῃ ὁ γαμπρός, γιὰ νὰ εἶναι τὸ σπίτι του πάντα γεμᾶτο»⁹.

Συγχρόνως πρὸς τὴν πλάσιν καὶ τὴν προκομὴν τῶν ἄρτων πυρῶνεται ὁ φοῦρνος διὰ τὴν ὀπτησιν αὐτῶν. Τὰ ἑνὶ ἀπὸς τούτου ἔχουν μεταφερθῇ ἐν πομπῇ

¹ Ἐκ Πόντου βλ. Ἀντ. Παπαδοπούλου, *Ἐθ. ἀν.*, σ. 242.

² Βλ. Κ. Ἀ. Ρωμαίων, *Τὸ ἐνὶ κατὰ τὸν γάμον ἐνθ' ἂν.*, σ. 351 (ὅπου ἔχ. ὁ φρεσκοῦ βλ. Κ. Καραπατάκη, ἐνθ' ἂν., σ. 33).

³ Αἱ παραστάσεις αὗται ἔχουν καθαρὰ συμβολικὴν σημασίαν, ἡ ὁποία ἐνθυμίζει εἰς ἡμᾶς τὰ ἐπὶ τῶν πλακουντίων κατὰ τὰ Ἀθῶνα εἰκονιζόμενα πετεινὰ καὶ ἐρπετὰ· βλ. Δημ. Πετροπούλου, Θεοκρίτου εἰδύλλια κ.λ.π. *Λαογρ.* 18 (1959) σ. 31. Κ. Ἀ. Ρωμαίων, *Λαϊκῆς λατρείας τῆς Θράκης*, Ἀρχ. Θρακ. Θεσσαροῦ ΙΑ' (1944-45), σ. 106. Περὶ τοῦ συμβολισμοῦ τούτων εἰς τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν βλ. Ἀλίκης Ἀναστασιάδου - Λεβαντή, Ὁ συμβολισμὸς εἰς τὰ δημοτικὰ μας τραγούδια καὶ εἰς τὰ ἀρχαῖα ποιήματα, Ἀθῆναι 1947, σ. 3, σημ. 1.

⁴ Διὰ τὸν συμβολισμὸν τῶν ἰχθύων κατὰ τὸν 3ον μ. Χ. αἰῶνα βλ. Δημ. Ν. Μωραΐτου, *Ἱστορία τῆς χριστιανικῆς λατρείας*. Ἀρχαῖοι χρόνοι (Α' - Δ' αἰών), Ἀθῆναι 1964, σ. 101 - 102 καὶ 149.

⁵ Βλ. Στίλπ. Κυριακίδου, Ὁ ἐλληνικὸς λαὸς καὶ τὰ λουλούδια, Πειρ. Γράμματα, Α' (1946), σ. 89 - 91. Πρβλ. Κ. Ρωμαίων, Ἡ κληματοβέργα στὰ στέφανα τοῦ γάμου, Περιγηγητικὴ 1963, τευχ. 33, σ. 24 - 25.

⁶ Βλ. Γ. Ἀ. Μέγα, Ἑλληνικαὶ ἐορταὶ καὶ ἔθιμα λαϊκῆς λατρείας, Ἀθῆναι 1956, σ. 49 - 50.

⁷ Ἐκ Δυτ. Μακεδονίας Κ. Α., *χφ.* 2494, σ. 18 (σὺλλ. Θεολ. Χασιώτου, Ὁμαλὴ Βοΐου Κοζάνης, 1962).

⁸ Βλ. Κ. Α., *χφ.* 1104Α, σ. 57 (σὺλλ. Γ. Ἀ. Μέγα, Μεσημβρία, 1937) καὶ ἐξ Εὐβοίας· βλ. καὶ Ξένης Κερασιώτη, Ἐνας γάμος στὰ ἐλληνικὰ βουνά, Ἡὼς ἔτ. 8 (1965), ἀρ. 86, σ. 18.

⁹ Κ. Α., *χφ.* 2894, ἐνθ' ἂν., σ. 54 - 55.

ὑπὸ νέων καὶ νεανίδων ὑπὸ τοὺς ἤχους μουσικῆς, ἐκτέλεσιν χορῶν καὶ μὲ ἐπαινετικά διὰ τοὺς μελλονύμφους ἄσματα¹. Ἐπίσης μὲ χορούς, ὅταν ἔχη ἐτοιμασθῇ ὁ φοῦρνος, θὰ μεταφερθοῦν πρὸς ἡήσιμον τὰ ψωμιά, θὰ σταυρωθῇ ἔξωθεν τὸ στόμιον αὐτοῦ μετὰ τὴν εἰσαγωγὴν τῶν ἄρτων², εἶτα δὲ θὰ χορεύσουν³ εἰς τινὰς τόπους ἔμπροσθεν αὐτοῦ ἢ κυκλικῶς τρεῖς πρωτοστέφανοι γυναῖκες, αἱ ὁποῖσι ἔχουν μετάχει εἰς τὸ ζύωμα.

Τὸ «κάλεσμα» εἰς τὸν γάμον θεωρεῖται πλέον τιμητικόν, ὅταν γίνεται τοῦτο μὲ ἄρτον, ἀποστελλόμενον πρὸς τὸν καλούμενον. Ἐκ τοῦ ἔθους τούτου ἡ φράσις: «μὲ κάλεσαν μὲ κουλλούρια»⁴. Πρὸς τοῦτο πολλαχοῦ, νεάνιδες κατὰ προτίμησιν οὐχὶ ὀρφαναὶ ἀλλ' ἀμφιθαλεῖς⁵, φέρουσιν εἰς σάκκους, «δισάκκα»⁶, ἄρτους, ἐπεσκέπτοντο παλαιότερον τὴν προσκαλουμένην οἰκογένειαν, ἐγχειρίζουσαι ἄρτον⁷, ὁ ὁποῖος ἐπεῖχε θέσιν προσκλητηρίου. Ἄν ἤθελον περισσεύσει ἄρτοι ἐκ τῶν παρε-

¹ Σημειώνομεν ὅτι καὶ ὁ φοῦρνος, ὁ ποῦρος ἀνάκειται, εἰ δυνατόν, νὰ εἶναι νεόκτιστος καὶ δίπατος (ἐξ Ἀρκαδίας βλ. Κ. Α., χφ. 296, ἔνθ' ἄν., σ. 5) ἀποτελεῖ θέμα λαϊκῶν τραγουδιῶν, ὡς:

Φοῦρνο μου, γυροβάλετε ἀκόμα καὶ χαμίνι,
ἡήσ' τὰ κουλλούρια φέρετε καὶ κάπτε τὰ ποταμάκια
βγάλε καὶ τὴν τυρόπιττα σὰν γὰρ ἐθισμένη.

Βλ. Κ. Α., χφ. 460, σ. 47, Μωραΐτικα Τραγούδια, Ἰνστιτούτου Ἑλλάδος, 1905 (συλλ. Ἀωννύμου).

² Ἐκ Δωδεκανήσου: Βλ. Ἡρ. Μ. Καραναστάση, ἔνθ' ἄν., σ. 232. Πρβλ. Κ. Α., χφ. 2076, σ. 107 (συλλ. Λονκᾶ Ἰω. Καλησπέρη, Κίμπος Χίου, 1950).

³ Κ. Α., χφ. 1104 Γ', σ. 24 (συλλ. Γ. Ἀ. Μέγα, Μεσημβρία, 1937). Πρβλ. καὶ Ἡρ. Μ. Καραναστάση, ἔνθ' ἄν., σ. 232, ἔνθα εἰς τὴν Κῶν αἱ νεάνιδες χορεύουν ἄδουσαι:

Σὰν δὰ μῆλα, σὰν δὰ ῥόδα,
σὰν δὴς Παναγιάς τὰ μάουλα
σὰν δ' αἶ Γιαννιοῦ τὰ κάλλη,
σὰν δὰ τριαντάφυλλα.

⁴ Ἐκ τῆς περιοχῆς Βοῖου τοῦ νομοῦ Κοζάνης, Κ. Α., χφ. 2494, ἔνθ' ἄν., σ. 18. Πρβλ. Ἰ. Ἀγγελῆ, Νεστόριον, μία ἐθνικὴ ἐπαλξις τοῦ Γράμμου, Νεστόριον 1959, σ. 50.

⁵ Ἐκ Λυτ. Μακεδονίας βλ. Κ. Α., χφ. 2605, σ. 1 (συλλ. Αἰκατέρ. Βλαγκούλη, Κρανια Γρεβενῶν, 1962).

⁶ Βλ. ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων τοῦ Πόντου: Δημ. Η. Οἰκονομίδου, ἔνθ' ἄν., σ. 139. Πρβλ. ἐκ τοῦ νομοῦ Πέλλης Κ. Α., χφ. 2394, ἔνθ' ἄν., σ. 238 καὶ Κ. Α., χφ. 2611, σ. 3 (συλλ. Πτολ. Ντουρούκα, Λαγκαδιὰ Γρεβενῶν, 1962).

⁷ Ἐκ τοῦ νομοῦ Πέλλης βλ. Κ. Α., χφ. 2394, ἔνθ' ἄν., σ. 238, ἐκ Μυτιλήνης Χρ. Παρασκευαΐδου, Ἡ παλαιὰ Ἀγ. Παρασκευή, ἐν Μυτιλήνῃ, ἄ. ἔ., σ. 120 - 121. Πρβλ. καὶ ἐκ Θράκης Νικ. Βαρεΐδη, Λαογραφικὰ περιφερείας Διδιμοτείου καὶ δημοτικὰ ἄσματα Σουλίου, Θρακικά, 18 (1943), σ. 304.

σκευασμένων πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον, οὗτοι διενέμοντο ὁπωσδήποτε, μὴ ἐπιτρεπομένης τῆς ἐπαναφορᾶς αὐτῶν εἰς τὴν οἰκίαν¹. Διὰ τοῦ τρόπου τούτου προσεκαλεῖτο πρῶτος ὁ ἱερεὺς² τοῦ χωρίου, ὅστις θὰ ἐτέλει τὴν στέψιν, ἐν συνεχείᾳ δὲ ὁ ἀνάδοχος³. Ἐπίσης μὲ κουλλούρας, «κ'λούρ'ς» εἰς τινα⁴ μέρη καλουμένας, προσκαλοῦνται στενοὶ συγγενεῖς, διαμένοντες «ὅξω χωριοῦ»⁵ καθὼς καὶ τὰ πρὸς βοήθειαν κατὰ τὸν γάμον πρόσωπα, ὡς οἱ μάγειροι⁶ καὶ οἱ μπράτιμοι⁷. Σημειωτέον ὅτι προσκλήσεις συμμετοχῆς ὑποβάλλονται καὶ εἰς τοὺς προστάτας τοῦ χωρίου Ἀγίους⁸, πρὸς δὲ καὶ εἰς τεθνεῶτα μέλη τῶν οἰκογενειῶν τῶν μελλονύμφων, τοῦ καλοῦντος ἐπιλέγοντος ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ: «νὰ ρθῇτε καὶ σεῖς στὴ χαρά, ἀλλὰ ζημιὰ νὰ μὴ μᾶς κάνετε»⁹.

Οἱ ἀποδεχόμενοι τὴν πρόσκλησιν τοῦ γάμου κομίζουν ὡς δῶρον εἰς τοὺς μελλονύμφους «πολυκεντημένην καὶ λουλουδοστολισμένην κουλλούραν»¹⁰, ἀποδί-

¹ Ἐκ τοῦ νομοῦ Φλωρίνης Κ. Α., χφ. 2394, ἐνθ' ἀν., σ. 239.

² Ἐκ τῆς περιοχῆς Καστορίας βλ. Κ. Α., χφ. 2459, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 72. Ἐκ τῆς περιοχῆς Γρεβενῶν βλ. Κ. Καραπατάκη, ἐνθ' ἀν., σ. 58. Πρβλ. καὶ Φ. Κονκούλε, Οἰνον-τιακά, ἐν Χαγίους 1908, σ. 95.

³ Φ. Κονκούλε, ἐνθ' ἀν., σ. 98 σημειώσεως. Πρβλ. Κ. Α., χφ. 2391, σ. 19 (συλλ. Στεφ. Χριστοφίδη, Καταφυγίον Κοζάνης (1959) καὶ ἐκ Γρεβενῶν Κ. Καραπατάκη, ἐνθ' ἀν., σ. 68. Εἰς τὰς Κυδωνίας Γρεβενῶν φροντιστὴν ἀδελφὸς τὰς πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον πλασσομένας κουλλούρας, ὡς φαίνεται καὶ ἐκ τοῦ ἑξαιρέτος:

*Κάμε κουλλούρες 'νιβατές με τὴν φιλή τὴ σήτα,
γιὰ νὰ καλέσω τὸν παπὰ καὶ τὸν καλὸν νουνό μου'
γιὰ νὰ καλέσω μπράτιμους καὶ τὴ μπράτιμσσά μου,
νὰ 'ρθοῦν στοῦ γάμου τὰ ταχιά, γιὰ νὰ μὲ στεφανώσουν.*

(Κ. Α., χφ. 2618, σ. 43, συλλ. Ἰω. Δ. Ἀναγνωστοπούλου, Κυδωνίαι Γρεβενῶν, 1962).

⁴ Εἰς Γρεβενὰ βλ. Κ. Καραπατάκη, ἐνθ' ἀν., σ. 58.

⁵ Ἐξ Ἠπείρου βλ. Νίκου Β. Ἀθανασίου, Οἱ γάμοι στὰ Σουλιωτοχώρια, Ἠπ. Γράμματα 1 (1944), σ. 188.

⁶ Ἐκ Γρεβενῶν βλ. Κ. Καραπατάκη, ἐνθ' ἀν., σ. 60. Ἐκ τοῦ χωρίου Κλειναὶ τοῦ νομοῦ Φλωρίνης βλ. Κ. Α., χφ. 2894, ἐνθ' ἀν., σ. 54.

⁷ Ἐκ τῆς περιοχῆς Καστορίας βλ. Κ. Α., χφ. 2459, ἐνθ' ἀν., σ. 74, ἐνθα οἱ πρὸς τούτους ἀποστελλόμενοι προσκλητήριοι ἄρτοι ἔχουν σχῆμα βατράχου.

⁸ Ἐκ τοῦ νομοῦ Πέλλης Κ. Α., χφ. 2394, ἐνθ' ἀν., σ. 463.

⁹ Ἐκ τοῦ νομοῦ Πέλλης Κ. Α., χφ. 2394, ἐνθ' ἀν., σ. 332 - 333, πρβλ. καὶ σ. 240.

¹⁰ Βλ. Α. Κ. Μακρῆ, Ἡθῆ καὶ ἔθιμα καὶ παραδόσεις τῆς Ἀθαμανίας, 1900 - 1925, Τρίκαλα 1956, σ. 73. Πρβλ. ἐκ Πελοποννήσου εἰς Σπαρτιατ. Ἡμερολ., ἔτ. Α' (1900), σ. 84, καὶ Γ. Ν. Καλαματιανοῦ, Ὁ Μανιάτικος γάμος, Ἑλλην. Γράμματα, χρόν. Β' (1928), σ. 246. Ἐκ Ναυπακτίας βλ. Β. Γ. Βαλαώρα, Ἡ λαογραφία τοῦ χωριοῦ μου Περίστα Ναυ-

δοντες οὕτω τὴν τιμὴν τῆς προσκλήσεως, ἅμα δ' ὅμως δεικνύοντες καὶ σεβασμὸν καὶ ἀγάπην πρὸς τὸ νέον ζεύγος, πρὸς δὲ καὶ εὐχόμενοι προκοπὴν καὶ γενικῶς εὐτυχίαν εἰς αὐτό¹.

Ὁ γαμβρὸς κατὰ τὴν ἐκκίνησιν ἐκ τῆς πατρικῆς οἰκίας πρὸς παραλαβὴν τῆς νύμφης διὰ τὴν στέψιν ὑποκλίνεται² πρῶτον, ποιῶν συγχρόνως τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ, ἐνώπιον ἄρτου, τὸν ὁποῖον ἀκολουθῶς λαμβάνει μαζί του³ ὡς σύμβολον δυνάμεως καὶ εὐτυχίας. Τεμάχια ἄρτου⁴ ῥίπτει κατόπιν ἢ νύμφη ἐπὶ τῆς στέγης τῆς οἰκίας της, προτοῦ ἐκκινήσῃ διὰ τὴν στέψιν⁵ ὡς προσφορὰν αὐτῆς πρὸς τὰ ἐκεῖ διατρίβοντα δαιμονικά ὄντα⁶. Δύο πρόσφορα τίθενται κατόπιν ὑπὸ τὴν μασχάλην τῶν μελλονύμφων, προτοῦ εἰσέλθουν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν⁷,

πακτίας, Θεσσαλονίκη 1933, σ. 36, ἐκ Διτ. Μακεδονίας Κ. Καραπατάκη, ἔνθ' ἄν., σ. 41 καὶ ἐκ Ρούμελις Ξενοφ. Γ. Ἀναγνωστοποπούλου, ἔνθ' ἄν., σ. 43.

¹ Καὶ ὁ μυλωνάς, ὅστις ἤλесе τὸν στήν διὰ τὴν φορμιά τοῦ γάμου, θὰ στείλῃ καὶ αὐτὸς «μ'λόπ'τα, πίττα ζυμωμένη μὲ φανὶ, γαστροκόμην, μαστίχα κοπανισμένη καὶ ἀπὸ πάντων στοιλισμένη ὅλη μὲν πλουμιδίαν». (Ἐκ Ἐκκλησίας Ἁγίας Πέλοδακα ἔνθ' ἄν., σ. 113). Εἰς γαμήλιον τραγῆμα ἐκ Κρήτης ὁ καλεσμένος παρουσιάζει τὰς φάρων «φωμὴν ἀσήμην» :

Μάννα, στὸ γάμο μὲ κακοὶ καὶ αἱ μ', εἶντα νὰ πάρω ;
— Γιέ μου, ὁ Κύριος σοῦ ἔμπεθε καὶ αἱ, ὅ,τι θέλεις πάρε.
— Νά! πάρε, γιέ μου . . . . .
Καὶ δέσε κ' εἰς τὴν πετσέτα σου ἓνα φωμὶ ἀσήμι,
καὶ δὸς τσῆ νύμφης τὸ φωμὶ καὶ τοῦ γαμπροῦ τὴν πέτσα.

(Α. Jeannarakis, Ἄσματα Κρητικά, Leipzig 1876, σ. 175, ἀρ. 232).

² Βλ. ἐκ Περικοπῆς Φλωρίνης Κ. Α., χφ. 2790, ἔνθ' ἄν., σ. 21.

³ Πρβλ. ἐκ τοῦ νομοῦ Πέλλης Κ. Α., χφ. 2394, ἔνθ' ἄν., σ. 129. Εἰς τὸ χωρίον Ἀρνισσα ἢ μήτηρ τοῦ γαμβροῦ ἐκρέμα ἀπὸ τὴν μέσην τούτου μικρὸν πρόσφορον.

⁴ Βλ. Κ. Α., χφ. 2394, ἔνθ' ἄν., σ. 337.

⁵ Βλ. Γ. Α. Μέγα, Ζητήματα ἐλληνικῆς λαογραφίας, Ἑπετ. Λαογρ. Ἀρχείου, τόμ. Β' (1940), σ. 148.

⁶ Βλ. Φ. Κουκουλέ, Μεσαιωνικοὶ καὶ νεοελλ. κατάδεσμοι, Λαογρ. 9 (1926), σ. 454, σημ. 2. Τοῦ αὐτοῦ, Β.Β.Π., τόμ. ΣΤ', σ. 214. Ὅτι καὶ οἱ ἀρχαῖοι ἐπίστευον τὴν ὑπαρξιν δαιμονίων ἐπὶ τῆς στέγης μαυθάνομεν ἐκ τοῦ Πλινίου, Η.Ν., 28, 33, βλ. καὶ Κ. Α. Ρωμάλου, Τὸ ὕνι κατὰ τὸν γάμον, ἔνθ' ἄν., σ. 355.

⁷ Ἐκ περιοχῆς Γρεβενῶν βλ. Κ. Καραπατάκη, ἔνθ' ἄν., σ. 129, καὶ ἐκ τοῦ νομοῦ Πέλλης Κ. Α., χφ. 2394, ἔνθ' ἄν., σ. 444.

ὡς προστατευτικά¹ ἐκ τῆς ἐπηρείας κακοποιῶν δαιμόνων καὶ ἐπιδράσεως μαγικῶν πράξεων κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς στεφανώσεως.

Μετὰ τὴν στέφιν, πρὸ τῆς εἰσόδου τῆς νεονύμφου εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ, ἡ μήτηρ αὐτοῦ τοποθετεῖ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τῆς νύμφης² εἰδικὴν διὰ τὴν περίστασιν ταύτην³ κουλλούραν. Ὁ ἄρτος οὗτος, ὅστις εἶναι χαραγμένος σταυροειδῶς⁴ εἰς τέσσαρα τεμάχια, θραύεται ὑπὸ τῆς νύμφης, τὰ τεμάχια δ' αὐτοῦ ρίπτονται ἐπίσης σταυροειδῶς πρὸς τὰ τέσσαρα σημεῖα τοῦ ὀρίζοντος⁵ πρὸς τὸν σκοπὸν ἐκδιώξεως τῶν δαιμονικῶν ὄντων⁶.

Οἱ νεόνυμφοι, ὅταν διὰ πρώτην φορὰν μετὰ τὸν γάμον θὰ ἐπισκεφθοῦν τὴν οἰκίαν τῶν γονέων τῆς νύμφης, θὰ φέρουν ἕκαστος μίαν κουλούραν⁷. Ὁμοίως μὲ ἄρτον θὰ καλέσουν τοὺς νεονύμφους οἱ διάφοροι συγγενεῖς, οἱ ὅποιοι εἶχον

¹ Περὶ τῆς δοξασίας ὅτι ἐχθρικά πνεύματα ἀπειλοῦν τὴν νύμφην καὶ τὸν γαμβρὸν εἰς κάθε σημεῖον βλ. E. Samter, *Familienleben der Griechen und Römer*, Berlin 1901, σ. 142. Κ. Ἀ. Ρωμάιον, ἐνθ' ἀν., σ. 361 καὶ τοῦ *Reichs All*, Schwelle, ἐν Handwört. des deutsch. Abends, τὸμ VII (1930), σ. 669-149.

² Ἐκ περιοχῆς Ναυπακτίας βλ. Κ. Α., χφ. 2450, ἐνθ' ἀν., σ. 44. Περὶ ἐξ Ὑδῶς Ν. Γ. Χαλιορῆ, ἐνθ' ἀν., σ. 48. ἐκ Κρήτης *Μετ. Παπαδόπου*, εἰς Προμηθ. ὁ Πυρρ., ἔτ. Β' (1926), τευχ. 39, σ. 7 καὶ ἐξ Εὐρυτανίας Κ. Α., χφ. 2451, σ. 323 (συλλ. Σπ. Περιστερή, 1962).

³ Ἐκ Ναυπακτίας βλ. Δημ. Γ. Ντούζου, ἐνθ' ἀν., σ. 44.

⁴ Ἐξ Εὐβοίας βλ. Κ. Α., χφ. 1475, σ. 20-21 (συλλ. Μαρίας Ἰωαννίδου, ἐξ Ἀγίας Ἀννης, 1941).

⁵ Ἐκ Λευκάδος βλ. Εὐστ. Γ. Πολίτου, ἐνθ' ἀν., σ. 315, ἐνθα ἡ νύφη, πρὶν ρίψῃ τὰ τεμάχια, θὰ κάμῃ τρεῖς φορὰς τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ. Βλ. ἐπίσης ἐξ Εὐβοίας Κ. Α., χφ. 2734 (συλλ. Τάσου Παπαποστόλου, 1961). Εἰς τὴν Ἑπειρον ἡ νύμφη ρίπτει τὴν κουλούραν ἐπὶ τῆς στέγης, ἐνῶ οἱ παριστάμενοι ἄδουν:

*Ρίξε, νύφη, τὴν κουλούρα,
ρίξε, νύφη, τὴν κουλούρα,
τί μᾶς ἔπιασε ἡ λιγούρα.*

(βλ. Κ. Α., χφ. 2748, ἐνθ' ἀν., σ. 188).

⁶ Περὶ. Δημ. Ν. Μωραΐτου, Ἱστορία τῆς Χριστιανικῆς λατρείας, ἐνθ' ἀν., σ. 19 καὶ Κ. Ανγίροῦ, Τὸ Κινὶ (μία ἀπὸ τὰς ἐλληνικὰς κοινότητας πέριξ τῆς Περγάμου), Πέρος γαμος 1929, σ. 994-995.

⁷ Ἐκ τῆς περιοχῆς Γρεβενῶν βλ. Κ. Καραπατάκη, ἐνθ' ἀν., σ. 163. Ἐκ τῆς περιοχῆς τοῦ νομοῦ Πέλλης βλ. Κ. Α., χφ. 2394, ἐνθ' ἀν., σ. 446.

προσκληθῇ εἰς τὸν γάμον, πρὸς παράθεσιν γεύματος κατὰ ἐπισήμους ἑορτάς, ὡς αἱ τῶν Χριστουγέννων, τῶν Ἀπόκρεων καὶ τοῦ Πάσχα¹.

Ἡ σημασία τῆς παρασκευῆς ταύτης ἄρτων κατὰ τὸν γάμον καὶ τῆς οὕτως εὐρείας χρήσεως αὐτῶν κατὰ διαφόρους φάσεις τῆς κατὰ παράδοσιν τελετουργικῆς τελέσεως καὶ ἑορτασμοῦ αὐτοῦ εἶναι, νομίζομεν, σαφές. Ὁ λαός, κατεχόμενος ἐνδομύχως ὑπὸ ἀνησυχιῶν, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἐν γενεῇ εὐτυχίαν τοῦ νέου ζεύγους, θεωρῶν δ' ἐκ τῆς ἀρχαιότητος ἤδη τὸν ἄρτον ὡς ἱερόν, ἐνέχοντα δ' οὕτω δύναμιν προστασίας ἀπὸ κινδύνου ἐπιφορᾶς βλάβης ἐξ ἐπηρείας δαιμονικῶν ὄντων ἢ μαγικῶν πράξεων, ἐπιζητεῖ μεταξὺ ἄλλων ἐνεργειῶν του κατὰ τὸν γάμον καὶ διὰ τῆς χρήσεως τοῦ ἄρτου μὲ τὴν ὡς ἄνω ἰδιότητα νὰ προστατεύσῃ τὸ νέον ζεῦγος ἀπὸ παντὸς κακοῦ, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ νὰ μεταδώσῃ εἰς αὐτὸ εἰς τὸν περαιτέρω ἀπὸ κοινοῦ βίον του ὑγείαν, δύναμιν εὐτεκνίας καὶ ἀφθονίαν ἀγαθῶν.

R É S U M É

Les Pains de Noces par A. N. Deltéoros

Des coutumes du mariage l'auteur examine ici la préparation et l'usage de pains spéciaux auxquels est attribuée un sens magique.

Dans le premier chapitre sont exposées les coutumes observées pendant le choix du blé, destiné à la fabrication des pains en question et son expédition aux familles des futurs époux de la part des familles de parents ou d'amis. Ce blé est nettoyé et moulu autrefois dans des moulins à main et dans les temps modernes (jusqu'à 1920) dans des moulins à eau ou à vent. La farine ainsi produite est passée au crible dans les 24 heures qui suivent. Ensuite des enfants dont le père et la mère sont vivants font le levain au moyen de l'eau apportée de la source en silence. Après vient le pétrissage et le modelage des pains faits par des femmes spécialisées dans ce travail. On fait sur les pains avec de la pâte divers ornements, p. ex. des fleurs, des branches, des figures d'hommes, d'animaux, d'oiseaux, de poissons, des scènes de la vie quotidienne des laboureurs et des bergers, ou bien on trace les initiales du nom des futurs époux.

L'usage de ces pains pendant la cérémonie nuptiale est variée. C'est en envoyant de ces pains qu'on invite les parents proches et les person-

¹ Πρβλ. ἐξ Ἑλασσόνοιο Κ. Α., χφ. 2792, ἐνθ' ἀν., σ. 103.

nes distinguées (le prêtre, le compère, le cuisinier etc.) et les membres défunts de la famille des futurs époux. L'invitation avec ces pains est considérée comme la plus honorifique.

Les personnes que reçoivent l'invitation au mariage apportent aux futurs époux une couronne de pain ornée de représentations diverses faites de pâte.

Le jeune homme à marier avant de partir de la maison paternelle pour aller joindre sa future épouse et aller à l'église pour la cérémonie du mariage s'incline en faisant la signe de la croix devant un pain énorme. Il prend ensuite ce pain avec lui comme signe de protection, de force et de bonheur.

La jeune fille après la cérémonie nuptiale en entrant dans sa nouvelle demeure, la maison du jeune marié, casse une couronne de pain faite dans ce but, et en jette les morceaux aux quatre points de l'horizon en faisant un geste en forme de croix. Cela pour chasser les esprits maléfiques.

Enfin les nouveaux mariés rendront la visite à leurs parents pendant la fête du «retour» (une semaine après leur mariage) en tenant des pains dans les mains.

L'auteur remarque dans son étude que le peuple plein d'inquiétude en ce qui concerne le bonheur du nouveau ménage et considérant, déjà depuis l'antiquité, le pain comme une chose sacrée et ayant en lui une force qui empêche les esprits maléfiques et les actes de magie à faire du mal, cherche dans l'usage du pain ci-dessus décrit la protection du couple de tout malheur et en même temps la transmission à lui de la santé, de la force, de la fécondité et de l'abondance.